

ЯК ЗМІНИЛАСЯ ЗАРОБІТНА ПЛАТА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ У ПЕРІОД ВІЙНИ

2024

**ЯК ЗМІНИЛАСЯ
ЗАРОБІТНА ПЛАТА
ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ
У ПЕРІОД ВІЙНИ**

2024

Зміст

Скорочення.....	3
Вступ.....	4
Щодо особливостей даних з декларацій.....	5
1. Дані єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.....	6
Тип посади.....	7
Категорія посади.....	8
Відбір даних для аналізу.....	9
Державні службовці.....	11
2. Гендерний розподіл заробітної плати державних службовців.....	15
Динаміка заробітних плат.....	16
Статистично значима різниця заробітних плат.....	18
3. Вищий корпус державної служби (категорія «А»).....	19
4. Керівники структурних підрозділів (категорія «Б»).....	22
5. Спеціалісти (категорія «В»).....	24
6. Регіональний розподіл.....	26
Додаток 1.....	31

Скорочення

API - Application Programming Interface (прикладний програмний інтерфейс)

Декларації – декларації, подані до єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, НАЗК

НАЗК - Національне агентство з питань запобігання корупції

Віктор Мазярчук,
експерт з публічних фінансів

Вступ

Заробітна плата державних службовців є важливим показником, що відображає ефективність державного управління, прозорість та справедливість у розподілі державних ресурсів. Аналіз зарплат держслужбовців дає можливість оцінити та зрозуміти динаміку цього показника, виявити гендерні та територіальні відмінності, а також здійснити порівняльний аналіз за різними категоріями посад.

Метою даного аналітичного дослідження є аналіз як загальної динаміки заробітної плати державних службовців, так і за різними категоріями посад та за регіонами, а також вивчення гендерної складової.

Дослідження складається з чотирьох основних розділів. У першому проаналізована динаміка заробітної плати державних службовців у 2020-2023 роках. Проведений огляд загальної тенденції зростання чи зменшення виплат протягом аналізованого періоду. У другому розділі розглянута різниця у заробітних платах чоловіків та жінок на державній службі та виявлені можливі гендерні відмінності. У третьому розділі проведений аналіз заробітних плат залежно від категорій посад, що дозволить виявити можливі відмінності у рівні оплати праці між різними групами посад. Четвертий розділ присвячений динаміці зарплат держслужбовців за регіонами, що дозволить виявити територіальні відмінності у розмірах виплат.

Щодо особливостей даних з декларацій:

- 1** Дані для дослідження зібрані за допомогою API¹ з єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за 2020-2023 роки. Загалом для аналізу відібрані понад 688 тисяч декларацій осіб, які визначили, що їх посади належать до категорії «Посада державної служби».
- 2** Дані декларацій заповнюються великою кількістю людей персонально, містять помилки, зокрема технічні, в частині визначення суми заробітної плати, отриманої державними службовцями, а також в інших розділах.
- 3** З метою приведення даних зарплат до коректних значень, була здійснена розмітка 10 000 декларацій для визначення таких, які містять помилки.
- 4** На основі розміченого набору даних декларацій за допомогою алгоритму машинного навчання Random Forest побудована прогностична модель, яка оцінює наявність помилок в деклараціях.
- 5** Ідентифіковані понад 1 500 декларацій, які містять помилки в сумі заробітної плати, отриманої державним службовцем за рік. До цих декларацій були застосовані відповідні понижуючі розрядність коефіцієнти.
- 6** Заповнення відсутньої інформації в деклараціях щодо регіону, в якому працює державний службовець, здійснювалося за умови, якщо для установи, в якій працює декларант, в загальному наборі декларацій визначено місце розташування.
- 7** Визначення гендеру декларанта здійснювалося відповідно до імені та по батькові.
- 8** Представлений аналіз можна використовувати виключно з метою оцінки загальних тенденцій та інших особливостей, оскільки дані декларацій містять помилки, які можуть впливати на остаточні показники. Проте, враховуючи закон великих чисел та чималу кількість декларацій у вибірці, можна стверджувати, що середні значення показників мають відповідати дійсності.
- 9** З метою коректного відображення даних при аналізі необхідно провести верифікацію всіх даних декларацій.

1. Дані єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування

З метою дослідження зміни заробітної плати державних службовців за допомогою API² з єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування функціонування, який забезпечує Національне агентство з питань запобігання корупції, завантажено понад 3,5 млн декларацій, поданих за 2020-2023 роки (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Кількість поданих у 2020-2023 роках декларацій, залежно від виду (тисяч)

Вид декларації	2020	2021	2022	2023	Всього, тис.
Щорічна	789	711	682	697	2 879
Кандидата на посаду	126	55	77	31	289
Перед звільненням	12	89	42	48	191
Після звільнення	85	0	4	7	96
Повідомлення про суттєві зміни в майновому стані	н. д.	49	15	26	90
Всього, тис.	1 013	904	820	808	3 545

Джерело: розрахунки Центру відповідно до інформації, зазначеної у деклараціях, поданих до єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Аналізуючи інформацію щодо поданих декларацій, можна зробити такі висновки:

81% декларацій – щорічні;

- 1 за останні чотири роки спостерігається незначне зменшення кількості декларацій. Така тенденція спричинена низкою факторів, а саме:
- 2
 - зменшення кількості щорічних декларацій може бути пов'язано зі зменшенням кількості декларантів, а також зменшенням кількості виправлених декларацій, що є наслідком підвищення рівня знань у декларантів;
 - зменшення кількості декларацій кандидатів на посаду через те, що вступ на посади державної служби та посади в органах місцевого самоврядування у період дії воєнного стану відбувається за спрощеною процедурою відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також через відсутність

необхідності подання декларації кандидата на посаду, якщо за цей звітний період декларант уже подавав щорічну декларацію;

- наявність значної кількості декларацій перед звільненням у попередні роки.

3 близько 3% подані після звільнення та при суттєвих змінах у майновому стані.

Тип посади

Основними суб'єктами декларування є державні службовці. Вони подали 40% від усіх декларацій. На другому місці – суб'єкти декларування, які не належить до жодного з наведених у переліку типів посад³ (34%). Удвічі менше посадовців органів місцевого самоврядування (17%), які посіли третє місце за кількістю поданих декларацій. Кожна десята декларація подана посадовими особами юридичної особи публічного права (10%).

Таблиця 1.2

Кількість поданих у 2020-2023 роках декларацій,
залежно від типу посади (тисяч)

Тип посади	2020	2021	2022	2023	Всього, тис.
Посада державної служби	376	366	338	314	1 394
Не застосовується*	332	295	271	295	1 193
Посада в органах місцевого самоврядування	179	147	134	129	590
Посадова особа юридичної особи публічного права	126	94	75	68	363
Політична посада	0	1	1	1	4
Дипломатична посада	0	0	1	1	2
Всього, тис.	1 013	904	820	808	3 545

Джерело: розрахунки авторів відповідно до інформації, зазначеної у деклараціях, поданих до єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування

Примітка: * – коли посада, яку обіймає суб'єкт декларування, не належить до жодного з наведених у переліку типів посад (наприклад, поліцейські, військові посадові особи ЗСУ, судді тощо) у полях «Тип посади» та «Категорія посади» вказується «Не застосовується». Це також стосується народних депутатів України, депутатів місцевих рад, оскільки вони хоч формально і підпадають під зазначені вище ознаки, проте не є посадовими особами, а натомість наділені представницькими функціями і володіють представницьким мандатом.

³ наприклад, поліцейські, військові посадові особи ЗСУ, судді тощо

За досліджуваний період кількість декларацій, поданих державними службовцями, зменшилася на 16%, представників органів місцевого самоврядування – на 28%. За чотири роки фактична кількість державних службовців скоротилася на понад 33 тисячі осіб, або майже 18%. На початок 2024 року на держслужбі перебувало 159 904 особи⁴, водночас на початок 2020 року – 193 008 осіб⁵. Тільки у 2023 році кількість державних службовців зменшилося на 5518 осіб. Зменшення кількості поданих декларацій спостерігається за усіма групами декларантів, проте найбільше, майже вдвічі, – для посадових осіб юридичної особи публічного права.

Важливо! Необхідно відзначити, що декларанти інколи вибирають некоректний тип посади. Наприклад, випадково себе віднесли до посад державної служби:

- Член ЦВК (2021 рік, задекларував 2 389 596 грн)
- генеральний директор ДП Прозоро (2020 рік, задекларував 1 811 326 грн)
- директор КНП Сумської обласної ради «Регіональний клінічний фтизіопульмонологічний медичний центр» (2021 рік, задекларував 1 726 228 грн)

Враховуючи значний обсяг даних, невелику кількість декларацій з помилками та закон великих чисел, можна припустити, що такі помилково заповнені декларації не матимуть суттєвого впливу на загальні результати оцінки.

Категорія посади

Важливо! Під час заповнення поля щодо категорії посади декларантами спостерігалася значна кількість помилок. Це може свідчити, що люди не знають, до якої категорії належить їхня посада. Окрім цього, це не дає змоги провести коректний аналіз даних без їх додаткової очистки та класифікації.

Наприклад, категорію «А» вибрали такі декларанти:

- 2077 працівників поліції
- 260 лікарів
- 110 лісничих
- 94 працівника бухгалтерії
- 51 медична сестра
- 7 ад'юнктів
- 2 безробітних

⁴ <https://www.kmu.gov.ua/news/nads-torik-kilkist-derzhavnykh-sluzhbovtiv-v-ukraini-skorotyjasja-bilshe-anizh-na-55-tysyach-osib>

⁵ <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/PRO%20NADS/PLANI%20TA%20ZVITI/analitichna-dovadka-iv-ky.pdf>

Таблиця 1.3

Кількість поданих у 2020-2023 роках декларацій,
залежно від категорії посади (тисяч декларацій)

Категорія посади	2020	2021	2022	2023	Всього, тис.
категорія "А"	5	5	5	4	19
категорія "Б"	79	82	69	66	296
категорія "В"	265	251	235	215	966
перша категорія	3	2	2	2	8
друга категорія	1	1	1	1	3
третья категорія	2	1	1	1	5
четверта категорія	11	7	6	5	29
п'ята категорія	32	29	27	27	114
шоста категорія	58	54	50	48	210
сьома категорія	52	41	35	34	162
не застосовується*	505	432	390	406	1732
Всього, тис.	1013	904	820	808	3545

Джерело: розрахунки Центру відповідно до інформації, зазначеної у деклараціях, поданих до єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування

Примітка: * – коли посада, яку обіймає суб'єкт декларування, не належить до жодного з наведених у переліку типів посад (наприклад, поліцейські, військові посадові особи ЗСУ, судді тощо) у полях «Тип посади» та «Категорія посади» вказується «Не застосовується».

Відбір даних для аналізу

Відзначимо, що для коректності відображення інформації з усього масиву даних декларацій було зроблено певну фільтрацію загальної бази даних (декларацій). Таким чином, для подальшого вивчення було обрано близько 1,8 млн декларацій на суму понад 554 млрд грн (рисунки 1.1 та 1.2), зокрема це щорічні декларації (якщо декларант, окрім щорічної декларації, протягом року подавав ще і декларацію кандидата на посаду та/або виправлену декларацію, та/або повідомлення про суттєві зміни в майновому стані тощо, він був виключений із досліджуваної вибірки).

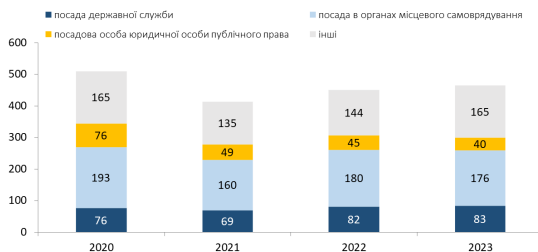

Рисунок 1.1. Кількість декларацій, поданих особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, протягом 2020-2023 років (тисяч декларацій)

Джерело: розрахунки Центру відповідно до інформації, зазначеної у деклараціях, поданих до єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування

З рисунку видно, що найбільшу кількість декларацій протягом досліджуваного періоду подали посадові особи місцевого самоврядування, а найменшу – посадові особи юридичної особи публічного права. При цьому, найбільша сума задекларованої заробітної плати не належить посадам в органах місцевого самоврядування.

Це пояснюється, в першу чергу, різницею у розмірах посадових окладів відповідних посад, з якими можна ознайомитись у постановах Кабміну «Питання оплати праці працівників державних органів» від 18.01.2017 №15 (зі змінами)⁶ та «Про упорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів» від 09.03.2006 №268 (зі змінами)⁷.

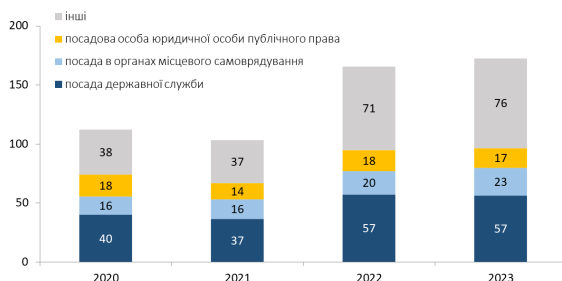

Рисунок 1.2. Сума заробітної плати, задекларована особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, протягом 2020-2023 років (млрд грн)

Джерело: розрахунки Центру відповідно до інформації, зазначеної у деклараціях, поданих до єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2017-%D0%BF#Text>

⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2006-%D0%BF#Text>

Рисунок 1.2 також показав, що у найважчий для економіки України 2022 рік сума заробітної плати, задекларована чиновниками, мала значний приріст, порівняно з 2021 роком, а саме +60%, тоді як кількість поданих декларацій за 2022 рік зростає лише на 9%. Це може свідчити про:

- суттєве збільшення заробітної плати державним службовцям, в першу чергу представникам сектору безпеки та оборони;
- наявність помилок в деклараціях щодо суми заробітної плати, отриманої за основним місцем роботи.

Оскільки кошти державного бюджету йдуть на оплату праці державних службовців, то зосередимо свою увагу на аналізі саме цієї категорії посадових осіб та вивченні показників саме їх декларацій.

Державні службовці

Відповідно до частини першої статті 50 Закону України «Про державну службу», держава забезпечує достатній рівень оплати праці державних службовців для професійного виконання посадових обов'язків, заохочує їх до результативної, ефективної, добросовісної та ініціативної роботи. Тобто, виходить, що держава створила всі необхідні матеріальні умови для діяльності державної служби. Саме тому ухвалено рішення проаналізувати заробітні плати державних службовців різних категорій, порівнявши їх середньостатистичні зарплати за 2020-2023 роки.

Отже, за цей період держслужбовці подали понад 655 тисяч декларацій на загальну суму понад 170 млрд грн (рис. 3).

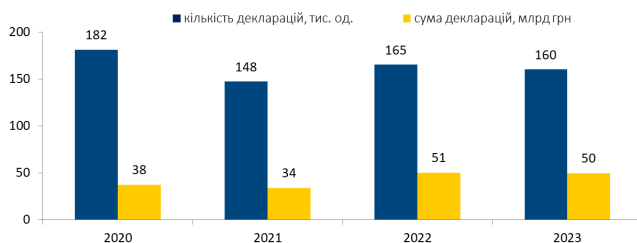
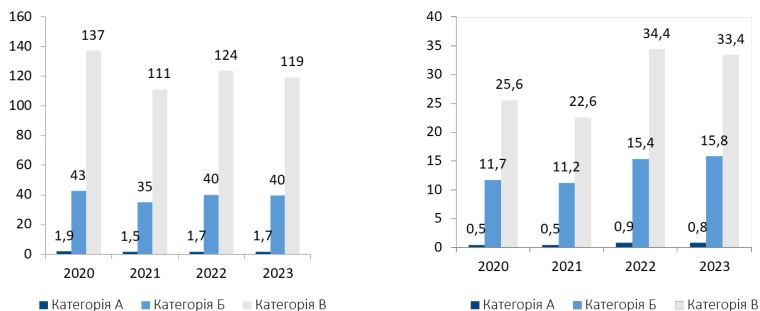

Рисунок 1.3. Кількість та сума декларацій, поданих державними службовцями у 2020-2023 роках (сумарно за усіма категоріями посади)

Джерело: розрахунки Центру відповідно до інформації, зазначеної у деклараціях, поданих до єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Середня заробітна плата для державних службовців у цей період зростає на 66% – з 208 000 до 312 000 грн на рік (або від 17 000 до 26 000 грн на

місяць). Проте є розуміння того, що середній показник однієї декларації державного службовця в такому вигляді є мало показовим, оскільки розмір заробітних плат державних службовців, в першу чергу, залежать саме від категорії їх посад (рисунок 1.4).

а) Кількість декларацій, тис. од.

б) Сума декларацій, млрд грн

Рисунок 1.4. Кількість та сума декларацій, поданих державними службовцями у 2020-2023 роках, у розрізі категорій посади

Джерело: розрахунки Центру відповідно до інформації, зазначеної у деклараціях, поданих до єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Відтак, рисунок 1.4 демонструє те, що основна частина декларацій у 2020-2023 роках, а саме 491 000 (або 75%) була подана державними службовцями категорії В на суму 116 млрд грн (або 67% від загальної задекларованої суми заробітної плати). Вважаємо, що більш показовою буде зміна середньої суми однієї декларації державного службовця у 2020-2023 роках у розрізі категорій посади (рисунок 1.5).

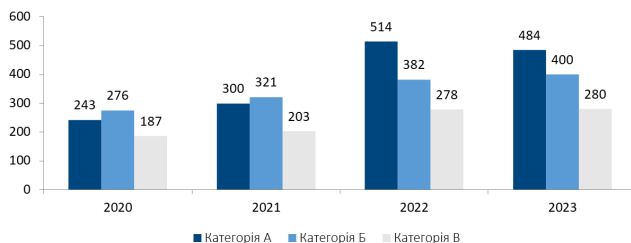

Рисунок 1.5. Середня сума однієї декларації державного службовця у 2020-2023 роках у розрізі категорій посади, тис грн

Джерело: розрахунки Центру відповідно до інформації, зазначеної у деклараціях, поданих до єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

З рисунку 1.5 видно, що найбільша середня заробітна плата державних службовців категорії «А» була у 2022 році і сягнула 514 000 грн (43 000

грн на місяць), що на 71% більше, ніж у 2021 році. При цьому лише для держслужбовців даної категорії у 2023 році середня зарплата зазнала зменшення на 6% – до 484 000 грн (40 000 грн на місяць). Тоді як середня заробітна плата державних службовців категорії «Б» та «В» з року в рік мала зростаючу тенденцію. Якщо проаналізувати різницю між заробітними платами різних категорій посад за 2023 рік, то зарплата держслужбовців категорії «В» була у 1,7 та 1,4 рази менша ніж у державних службовців категорії «А» та «Б» відповідно.

При цьому 2022 рік продемонстрував найбільшу різницю у зарплатах державних службовців категорій «А» та «В» (так, заробітна плата державних службовців категорії «В» у 2022 році була майже у 1,9 рази менша, ніж у державних службовців категорії «А»).

Крім того, цікавим є той факт, що не дивлячись на позитивну динаміку у зростанні середньої заробітної плати державних службовців категорії «Б» та «В», в опитуванні, проведеному НАДС у серпні 2023 року, про зменшення рівня заробітної плати під час воєнного стану зазначили 53% державних службовців категорії «Б» та 49% державних службовців категорії «В»⁸.

Щоб зрозуміти, чи є достатнім рівень оплати праці на різних рівнях посад державної служби, потрібно порівняти заробітні плати державних службовців і працівників, що мають схожі функціональні обов'язки у приватному секторі⁹ (таблиця 1.4).

Таблиця 1.4

Порівняння середньомісячної заробітної плати на різних рівнях посад державної служби та в приватному секторі за 2023 рік¹⁰

Рівень посади	Категорія посади	Розмір середньої ЗП
Керівники	Державний службовець, категорії «А»	40 400
	Керівництво вищої ланки у приватному секторі	40 000
Керівництво середньої ланки	Державний службовець, категорія «Б»	33 300
	Керівництво середньої ланки у приватному секторі	21 000
Спеціалісти	Державний службовець, категорія «В»	23 400
	Інші спеціальності у приватному секторі	20 000

З таблиці 4 видно, що на сьогодні державні службовці мають конкурентні заробітні плати, а за окремими рівнями посад їх середньомісячне значення навіть перевищує показник у приватному секторі. Так, державні службовці категорії «Б» щомісячно отримують в середньому на 57% більше, ніж керівництво середньої ланки в приватному секторі, а державні службовці категорії «В» – на 15% більше, ніж працівники різних сфер бізнесу.

⁸ <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/%D0%9F%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96/opituvannyavs20231102023-druck-1.pdf>

⁹ Статистика середніх заробітних плат у розрізі категорій посад у приватному секторі оприлюднена на сайті work.ua за I квартал 2024 року: <https://www.work.ua/salary-management-executive/?sort=salary>

¹⁰ Умовно: задекларована сума отриманої заробітної плати поділена на 12 місяців

Динаміка розміру середньої заробітної плати по роках демонструє зміну рівня життя, при цьому слід враховувати інфляційні процеси, адже в умовах сучасної економіки показник номінальної заробітної плати не дає реального уявлення про добробут державного службовця. Тому у таблиці 1.5 наведемо різницю між номінальною та реальною заробітними платами.

Таблиця 1.5

Номінальна та реальна заробітна плата державних службовців
у 2020-2023 роках

Рік	Номінальна ЗП			Індекс споживчих цін	Реальна ЗП*		
	Категорія «А»	Категорія «Б»	Категорія «В»		Категорія «А»	Категорія «Б»	Категорія «В»
2020	242 549	275 750	186 552	105%	185 954	211 408	143 023
2021	299 549	321 384	203 138	110%	219 215	235 195	148 660
2022	513 908	382 323	278 284	126,6%	326 774	243 104	176 950
2023	484 460	399 966	280 352	105,1%	371 066	306 349	214 732

Джерело: розрахунки Центру відповідно до інформації, зазначеної у деклараціях, поданих до єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування

Примітка: * - реальна заробітна плата визначається масою товарів і послуг, які можна придбати за номінальну заробітну плату за існуючого рівня цін після відрахування податків та інших платежів. Адже інфляція та збільшення податків зменшують кількість товарів, які можуть бути придбані на одну й ту саму номінальну зарплату.

Дані таблиці демонструють неоднаковість тенденцій щодо зміни номінальної та реальної заробітної плати державних службовців залежно від категорії посади. 2022 рік характеризується найбільшою різницею між розміром номінальної та реальної заробітної плати, що пояснюється максимальним розміром індексу споживчих цін (126,6%) у досліджуваному періоді. Водночас:

- у 2022 році був найбільший приріст номінальної заробітної плати, зокрема 71,6% для державних службовців категорії «А» 19% – категорії «Б» та 37% – категорії «В»,
- у 2023 році був найбільший приріст реальної заробітної плати, зокрема 13,6% для державних службовців категорії «А», 26% – категорії «Б» та 21,4% – категорії «В».

Незважаючи на позитивні показники зростання номінальної заробітної плати в Україні, говорити про високий рівень життя не доводиться, оскільки показники реальної заробітної плати мають варіативні, непрогнозовані та надто повільні тенденції до зростання. Так, інфляційні процеси в країні, які фактично зростають, викликають здешевлення національної грошової одиниці та зниження рівня добробуту населення.

2. Гендерний розподіл заробітної плати державних службовців

Для оцінки залежності заробітної плати від статі, були відібрані дані державних службовців за 2020-2023 роки, загальною кількістю 1 964 226 декларацій, які подали 255 тисяч чоловіків та 432 тисячі жінок.

Визначення статті особи відбувалося відповідно до імені декларанта. В окремих випадках, коли ім'я особи можна було віднести як до чоловіка, так і до жінки, для класифікації статі використовували значення показника по батькові.

У **2020** році середня заробітна плата чоловіків була вищою, ніж у жінок, і становила 226 154 грн на рік (в середньому 18 846 грн на місяць), що на 14% вище, ніж середня заробітна плата жінок, яка склала 194 613 грн (в середньому 16 218 грн на місяць). Медіана заробітних плат чоловіків також перевищувала медіану заробітних плат жінок: 199 602 грн проти 166 190 грн відповідно (в середньомісячному еквіваленті 16 634 грн та 13 849 грн відповідно).

Таблиця 2.1

Гендерний розподіл заробітної плати державних службовців
(гривень на рік)

Рік	Середня ЗП		Різниця середніх, %	Медіана ЗП		Різниця медіанних, %
	чоловік	жінка		чоловік	жінка	
2020	226 154	194 613	14	199 602	166 190	17
2021	237 050	223 363	5,8	187 684	187 418	0,1
2022	411 193	254 905	38	406 268	219 712	46
2023	389 025	276 133	29	375 170	247 810	34

Джерело: розрахунки Центру відповідно до інформації, зазначеної у деклараціях, поданих до єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування

У **2021** році середня заробітна плата чоловіків зросла до 237 050 грн, а середня заробітна плата жінок зменшилась до 223 363 грн (19 754 та 18 614 грн на місяць відповідно). Медіана заробітних плат чоловіків також зменшилась до 187 684 грн, а медіана заробітних плат жінок зросла до 187 418 грн (15 640 та 15 618 грн на місяць відповідно). Збільшення заробітної плати для жіночої статі частково можна пояснити фактом здійснення в період COVID-19 доплат працівникам медичних закладів. У 2021 році різниця між середніми заробітними платами чоловіків і жінок становила 5,8%, та відсутня різниця в медіанних значень за ознакою гендеру.

У **2022** році спостерігається зріст середньої заробітної плати чоловіків до 411 193 грн (34 266 грн на місяць), водночас середня заробітна плата жінок

зростає незначно – до 254 905 грн (21 242 грн на місяць). Медіана заробітних плат чоловіків також значно вища за медіану заробітних плат жінок: 406 268 грн проти 219 712 грн відповідно. Різниця між середніми доходами у 2022 році складає 38%, а різниця медіанних значень – 46%.

У **2023** році різниця продовжує зростати, хоча заробітні плати чоловіків та жінок також зростають. Середня заробітна плата чоловіків склала 389 025 грн, а медіана заробітних плат чоловіків – 375 170 грн (32 419 грн та 31 264 грн на місяць відповідно). Водночас середня заробітна плата жінок становила 276 133 грн, а медіана заробітних плат жінок – 247 810 грн (23 011 грн та 20 651 грн на місяць відповідно). Різниця між середніми заробітними платами чоловіків і жінок у 2023 році становила 29%, а різниця медіанних значень – 34%.

Ці дані свідчать про наявність гендерної нерівності у сфері оплати праці у державному секторі. Рекомендується провести додатковий аналіз, щоб виявити причини цієї нерівності.

Динаміка заробітних плат

За останні чотири роки спостерігається збільшення заробітних плат як в чоловіків, так і в жінок. За допомогою скрипкової діаграми (violin graph) на рисунку 2.1. відображена щільність розподілу заробітних плат для чоловіків та жінок у різні роки. Відповідно до рисунку, у **2020** році розподіл заробітних плат у чоловіків та жінок був дуже схожий, й вища середня заробітна плата у чоловіків була сформована, в першу чергу, через більшу кількість високих заробітних плат.

Цікавий факт спостерігається у розподілі заробітних плат для жінок у **2021** році, а саме збільшення середнього та медіанного значення заробітних плат. Натомість, у чоловіків спостерігається збільшення середньої заробітної плати й зменшення медіанного значення.

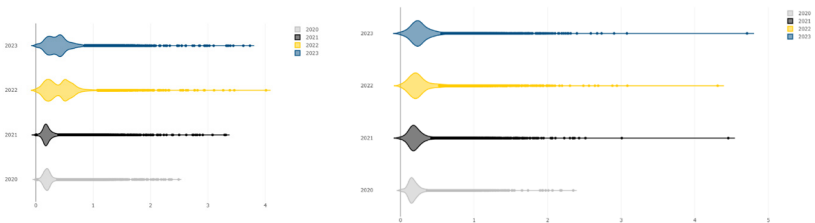

Рисунок 2.1. Розподіл заробітних плат чоловіків та жінок у різні роки

У **2022** році спостерігається значне збільшення заробітної плати для державних службовців чоловіків (в середньому на 73% порівняно з 2021 роком), що можна пояснити запровадженням спеціалізованих виплат для працівників сектору безпеки та оборони. Уряд постановою КМУ №168¹¹ від 28.02.2022 року передбачив додаткові винагороди військовослужбовцям у розмірі 30 000 грн та 100 000 грн. Як наслідок – значно зросла заробітна плата великої кількості декларантів. На рисунку 2.1а видно два великих конусоподібних розподіли для заробітних плат чоловіків. Перший – державні службовці, які не належать до сектору безпеки та оборони, й другий – державні службовці, які належать до цієї сфери.

Збільшення заробітних плат у 2022 році також спостерігається для представників жіночої статі. Проте таке збільшення не було настільки суттєвим, як для представників чоловічої статі.

У **2023** році спостерігається тенденція до зменшення розриву середніх заробітних плат чоловіків та жінок. Це відбувається за рахунок зменшення середніх заробітних плат у чоловіків та збільшення заробітних плат у жінок. Зменшення заробітних плат у чоловіків відбувається на фоні проведення оптимізації виплат додаткової винагороди військовослужбовцям та зміні підходів до таких виплат з 1 лютого 2023 року.

Рішення змінити підхід до нарахування додаткової грошової винагороди стосувалось тилкових підрозділів та військовослужбовців, які перебувають поза зоною бойових дій, та ухвалено задля дотримання принципів справедливості щодо стимулювання воїнів сил безпеки і оборони України. Відтоді виплати напряму залежать від районів перебування військовослужбовців, складності і специфіки бойових чи спеціальних завдань, які вони виконують¹².

¹¹ Військовослужбовцям Збройних Сил, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Головного управління розвідки Міністерства оборони, Національної гвардії, Державної прикордонної служби, Управління державної охорони, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Державної спеціальної служби транспорту, військовим прокурорам Офісу Генерального прокурора, особам рядового і начальницького складу Державної служби з надзвичайних ситуацій, співробітникам Служби судової охорони, особам начальницького складу управління спеціальних операцій Національного антикорупційного бюро та поліцейським виплачується додаткова винагорода в розмірі до 30000 гривень пропорційно в розрахунку на місяць, а тим з них, які беруть безпосередню участь у бойових діях або забезпечують здійснення заходів з національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії, перебуваючи безпосередньо в районах у період здійснення зазначених заходів (у тому числі військовослужбовцям строкової служби), - розмір цієї додаткової винагороди збільшується до 100 000 гривень в розрахунку на місяць пропорційно часу участі у таких діях та заходах.

Особам рядового і начальницького складу територіальних (міжрегіональних) воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби, що залучаються Головнокомандувачем Збройних Сил до складу оперативного-стратегічного угруповання відповідної групи військ для безпосередньої участі у бойових діях або забезпечення здійснення заходів з національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії, перебуваючи безпосередньо в районах проведення воєнних (бойових) дій у період здійснення зазначених заходів, виплачується додаткова винагорода в розмірі до 100000 гривень в розрахунку на місяць пропорційно часу участі у таких діях та заходах.

¹² <https://t.me/militarymediacenter/989>

Статистично значима різниця заробітних плат

Чи існує статистична значима різниця між заробітними платами чоловіків та жінок – перевірялось за допомогою трьох статистичних тестів (результати тесту в додатку 1).

- **Kolmogorov-Smirnov test:** Значення p -рівня $< 2.2e-16$, що вказує на статистичну значущість різниці між розподілами. Д значення 0.1825 показує на велику відмінність між емпіричними функціями розподілу.
- **Wilcoxon rank sum test:** Значення p -рівня $< 2.2e-16$, що вказує на статистичну значущість різниці між медіанами розподілів доходів у чоловіків і жінок.
- **Welch Two Sample t-test:** Значення p -рівня $< 2.2e-16$, що вказує на статистичну значущість різниці у середніх значеннях доходів між чоловіками і жінками. Довірчий інтервал для різниці середніх також показує, що середні значення різняться значно.

Усі три тести підтверджують, що розподіли доходів у чоловіків і жінок статистично відрізняються, при цьому у жінок середній дохід нижчий, ніж у чоловіків.

3. Вищий корпус державної служби (категорія «А»)

До вищого корпусу державної служби належать посади:

- Державного секретаря Кабінету Міністрів України та його заступників, державних секретарів міністерств;
- керівників центральних органів виконавчої влади, які не є членами Кабінету Міністрів України, та їх заступників;
- керівників державної служби в інших державних органах, юрисдикція яких поширюється на всю територію України.

У цьому розділі досліджується динаміка заробітних плат керівників вищого корпусу державної служби, згідно з поданими даними у деклараціях. Загальна кількість аналізованих декларацій за чотири роки – 5451, з яких чоловіків – 4247 штук, а жінок – 1204 штук, що в середньому становить 1062 декларації чоловіків та 301 декларацію жінок щорічно. Із вищезазначеної пропорції можна стверджувати, що на керівних посадах державної служби перебуває більше чоловіків із пропорції 1 до 3,5.

Таблиця 3.1

Розподіл заробітних плат вищого корпусу державної служби
(гривень на рік)

Рік	Середня ЗП		Різниця середніх, %	Медіана ЗП		Різниця медіанних, %
	чоловік	жінка		чоловік	жінка	
2020	249 934	291 535	-14	184 782	159 177	16
2021	302 480	390 607	-23	175 426	169 797	3
2022	526 623	500 154	5	502 171	389 400	29
2023	502 284	463 393	8	411 664	318 335	29

Джерело: розрахунки Центру відповідно до інформації, зазначеної у деклараціях, поданих до єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

У рамках аналізу заробітних плат вищого корпусу державної служби за останні чотири роки (2020-2023) були виявлені цікаві тенденції та відмінності у розподілі заробітних плат між чоловіками та жінками. Загальна тенденція зростання середньої та медіанної заробітної плати спостерігалася в обох групах працівників, але при цьому відбувалися значні зміни у відсотковій різниці між ними.

У 2020 році середня заробітна плата чоловіків складала 249 934 грн, тоді як у жінок вона становила 291 535 грн, що вказує на те, що у цьому році середня зарплата жінок була значно вище, ніж у чоловіків. Проте, медіанна

заробітна плата у чоловіків була значно вищою, ніж у жінок (184 782 грн у чоловіків проти 159 177 грн у жінок).

У **2021** році різниця між ними значно збільшилася і становила 23%, хоча середня заробітна плата зросла для обох груп (302 480 грн – для чоловіків і 390 607 грн – для жінок). Медіанна заробітна плата також зросла, але різниця між чоловіками і жінками скоротилася до 3%.

У **2022** та **2023** роках спостерігалось подальше зростання середньої та медіанної заробітної плати, але водночас різниця між чоловіками та жінками у середній зарплаті зменшилася (5% – у 2022 році і 8% – у 2023 році). Проте різниця у медіанних зарплатах зростала (29% – і в 2022 році, і в 2023 році), що свідчить про більшу концентрацію високих зарплат у чоловіків.

Отже, аналіз показує, що хоча у вищому корпусі державної служби спостерігається загальне зростання заробітних плат, проте різниця у розподілі заробітних плат між чоловіками та жінками залишається помітною, особливо у високих заробітних категоріях.

ТОП-5 найвищих зарплат у 2023 році для **чоловіків**:

- Суддя Верховного суду – 3 732 901 грн
- Заступник Керівника Апарату Верховної Ради України – керівник Головного юридичного управління – 3 617 730 грн
- Заступник Керівника Апарату Верховної Ради України – 3 100 655 грн
- Керівник Апарату Верховної Ради України – 2 973 496 грн
- Суддя Північного апеляційного господарського суду – 2 953 369 грн

ТОП-5 найвищих зарплат у 2023 році для **жінок**:

- Заступник директора Національного Антикорупційного Бюро України – 2 903 210 грн
- Голова Державної міграційної служби України – керівник Головного юридичного управління – 2 312 809 грн
- Заступник Керівника Апарату Вищого антикорупційного суду – 2 215 880 грн
- Заступник керівника Секретаріату Центральної виборчої комісії – 2 070 297 грн
- Заступник керівника апарату Верховного Суду – керівник секретаріату Касаційного господарського суду – 1 942 682 грн

Ці дані вказують на потребу удосконалення системи оплати праці з урахуванням принципів гендерної рівності та справедливості.

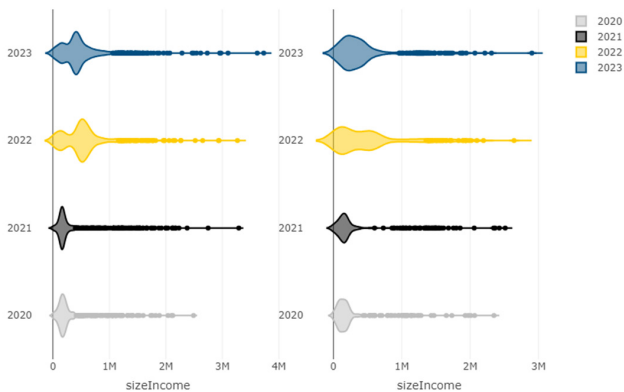

Рисунок 3.1. Розподіл заробітних плат чоловіків та жінок категорії «А» у 2020-2023 роках

Розподіл заробітних плат відповідно до даних декларацій підпорядковується загальній тенденції, описаній у попередньому розділі.

Важливо! Слід наголосити на застереженні щодо коректності результатів аналізу даних для категорії «А», а саме: невелика кількість спостережень, менше 5,5 тисяч декларацій, поданих за 4 роки, та існування значної кількості декларацій, помилково відзначених як категорія «А», значно спотворюють отримані результати аналізу (дивитися загальні застереження, зазначені в розділі 1 для «Категорії посад»).

Опис середніх заробітних плат та динаміки протягом років для категорії «А» здійснюється з метою привернення уваги до того, що робота з даними державних інституцій потребує:

- розуміння даних;
- їх додаткової обробки, інколи значної. Завданням дослідження не була оцінка динаміки заробітних плат працівників різних категорій й, відповідно, не ставилося завдання приведення даних до коректних значень;
- знання різноманітних технік для ідентифікації даних, які не відповідають дійсності.

4. Керівники структурних підрозділів (категорія «Б»)

У рамках аналізу заробітних плат державних службовців категорії «Б» за останні чотири роки (2020-2023) було проаналізовано 154 тисячі декларацій, з яких чоловіків – близько 58 тисяч, а жінок - майже 96 тисяч.

Таблиця 4.1

Розподіл заробітних плат державних службовців категорії «Б»
(гривень на рік)

Рік	Середня ЗП		Різниця середніх, %	Медіана ЗП		Різниця медіанних, %
	чоловік	жінка		чоловік	жінка	
2020	291 215	266 345	9	236 900	226 163	5
2021	327 924	318 239	3	258 574	273 660	-6
2022	436 451	342 788	27	389 297	304 666	28
2023	443 687	369 367	20	398 647	332 274	20

Джерело: розрахунки Центру відповідно до інформації, зазначеної у деклараціях, поданих до єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування

У **2020** році середня заробітна плата чоловіків складала 291 215 грн, тоді як у жінок вона становила 266 345 грн, що вказує на те, що у цьому році середня зарплата чоловіків була на 9% вище, ніж у жінок. Медіанна заробітна плата також була вищою у чоловіків (236 900 грн проти 226 163 грн у жінок).

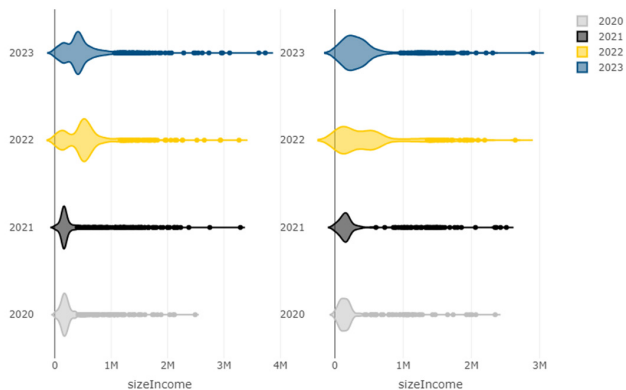

Рисунок 4.1. Розподіл заробітних плат чоловіків та жінок категорії «Б» у 2020-2023 роках

У **2021** році середня заробітна плата зросла для обох груп (327 924 грн для чоловіків і 318 239 грн для жінок), але різниця між ними скоротилася до 3%. Проте, медіанна заробітна плата зменшилася у чоловіків і зросла у жінок, що призвело до від'ємної різниці у медіанних зарплатах (-6%).

У **2022** та **2023** роках спостерігалось значне зростання середньої та медіанної заробітної плати, але водночас зростала й різниця між чоловіками та жінками у середній зарплаті (27% у 2022 році і 20% у 2023 році). Різниця у медіанних зарплатах також збільшувалася (28% у 2022 році і 20% у 2023 році), що свідчить про більшу концентрацію високих зарплат у чоловіків у результаті запровадження додаткових виплат для працівників сектору безпеки та оборони.

5. Спеціалісти (категорія «В»)

Дана категорія державних службовців за чотири роки подала майже 477 тисяч декларацій, з яких чоловіки – близько 154 тисяч, а жінки – майже 323 тисячі. Слід відзначити, що для категорії «В» кількість жінок вдвічі перевищує кількість чоловіків.

Таблиця 5.1

Розподіл заробітних плат державних службовців категорії «В»
(гривень на рік)

Рік	Середня ЗП		Різниця середніх, %	Медіана ЗП		Різниця медіанних, %
	чоловік	жінка		чоловік	жінка	
2020	207 193	173 922	19	191 476	156 272	23
2021	211 862	197 194	7	180 556	175 750	3
2022	377 315	222 898	69	318 876	204 162	56
2023	350 197	243 959	44	315 992	232 637	36

Джерело: розрахунки Центру відповідно до інформації, зазначеної у деклараціях, поданих до єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

У **2020** році середня заробітна плата чоловіків становила 207 193 грн (середньомісячна 17 266 грн), а у жінок – 173 922 грн (середньомісячна – 14 494 грн), що свідчить про відмінність у середніх заробітних платах на рівні 19%. Медіанна зарплата також показала суттєву різницю, становлячи 191 476 грн (середньомісячна – 15 956 грн) у чоловіків і 156 272 грн (середньомісячна – 13 022 грн) у жінок.

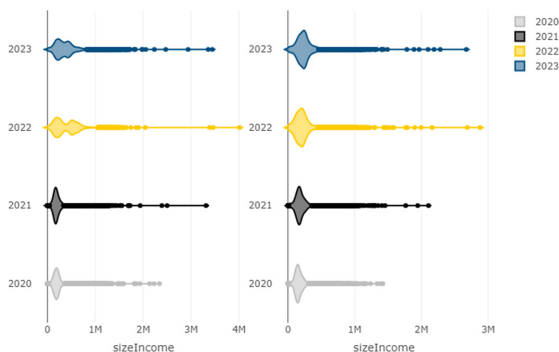

Рисунок 5.1. Розподіл заробітних плат чоловіків та жінок категорії «В» у 2020-2023 роки

Хоча у **2021** році середня заробітна плата зросла для обох груп (211 862 грн – для чоловіків і 197 194 грн – для жінок, середньомісячні 17 655 грн та 16 433 грн відповідно), різниця між ними скоротилася до 7%. Медіанна заробітна плата також зросла, але різниця між чоловіками і жінками становила лише 3%.

У **2022** та **2023** роках відбулося значне зростання середньої та медіанної заробітної плати для обох груп, але при цьому підвищення заробітної плати було більшим для чоловіків. Це призвело до значного збільшення різниці між ними: у 2022 році середня зарплата чоловіків була на 69% вище, ніж у жінок, а у 2023 році – на 44%. Медіанна заробітна плата також показала значну різницю (56% – у 2022 році і 36% – у 2023 році).

6. Регіональний розподіл

На рисунку 6.1 відображені середньомісячні значення заробітних плат чоловіків та жінок у розрізі регіонів. У всіх областях заробітна плата чоловіків вища середніх значень заробітної плати жінок. В залежності від регіонів ця різниця може різнитися. Так, у 2023 році найбільша різниця у зарплатах між чоловіком та жінкою була у Донецькій області (майже 17 000 грн), Харківській та Дніпропетровській областях (майже 16 500 грн). Найменша – у Закарпатській області (5 500 гривень).

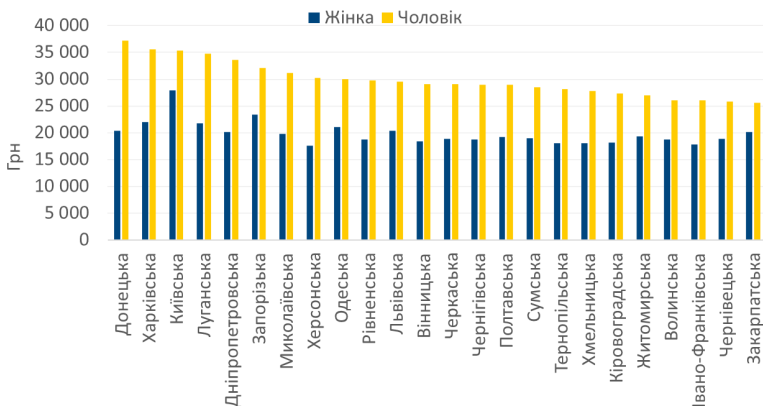

Рисунок 6.1. Розподіл середньої заробітної плати державних службовців за регіонами

Джерело: розрахунки Центру відповідно до інформації, зазначеної у деклараціях, поданих до єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування

У таблиці 6.1. відображені середні заробітні плати державних службовців жіночої статі за областями України протягом чотирьох років. Можна виділити групи регіонів з найвищими та найнижчими заробітними платами:

- 1 Регіони-лідери за середньою заробітною платою серед жінок:
 - Київська область – у 2023 році має найвищу середню заробітну плату серед усіх областей (335 024 грн, 27 919 грн – середньомісячна);
 - Запорізька область – відзначається високим рівнем заробітної плати у 2023 році (280 284 грн, 23 257 грн – середньомісячна);
 - Дніпропетровська область показує стабільне зростання заробітних плат протягом усіх років.

2 Регіони з низькими заробітними платами:

- Тернопільська область – усі чотири роки має одну з найнижчих середніх заробітних плат серед областей;
- Херсонська область – має низькі середні зарплати у 2021 та 2023 роках.

Таблиця 6.1

Розподіл заробітних плат жінок державних службовців в розрізі регіонів (гривень на рік)

Область	2020	2021	2022	2023
Вінницька	149 519	170 416	201 291	220 883
Волинська	150 711	168 413	203 434	224 699
Дніпропетровська	165 534	181 083	217 560	242 333
Донецька	179 668	207 396	210 460	244 563
Житомирська	153 455	170 063	199 089	232 070
Закарпатська	157 981	173 568	212 381	241 430
Запорізька	163 419	187 071	227 066	280 284
Івано-Франківська	146 876	167 760	198 264	213 312
Київська	255 262	291 996	315 124	335 024
Кіровоградська	149 610	167 808	198 346	217 956
Луганська	172 203	214 657	217 804	261 327
Львівська	171 780	188 746	225 444	244 952
Миколаївська	153 504	168 944	192 547	237 265
Одеська	168 759	183 965	230 468	252 423
Полтавська	151 954	173 964	203 022	230 289
Рівненська	150 519	170 532	205 638	225 192
Сумська	150 944	169 447	194 922	227 486
Тернопільська	139 266	163 644	192 974	216 457
Харківська	162 826	179 047	206 000	264 346
Херсонська	152 201	175 733	146 872	211 522
Хмельницька	150 159	171 143	200 194	216 208
Черкаська	158 558	176 315	205 954	226 971
Чернівецька	153 188	173 097	209 151	226 737
Чернігівська	153 186	167 377	194 396	225 225

Джерело: розрахунки Центру відповідно до інформації, зазначеної у деклараціях, поданих до єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування

Динаміка зростання заробітної плати жінок-державних службовців за регіонами показує різноманітні тенденції. Деякі області відзначаються стабільним зростанням, тоді як інші мають більш варіативну динаміку.

Варто виділити такі регіони:

- 1** Регіони з найбільш динамічним зростанням заробітної плати:
 - Закарпатська область – відзначається найбільшим зростанням середньої заробітної плати за весь період (близько 50%);
 - Запорізька область – стабільне та помітне зростання у всі роки;
 - Київська область – висока динаміка зростання, особливо помітна у 2021 та 2022 роках.
- 2** Регіони з найменшим зростанням заробітної плати:
 - Житомирська область – одна з найнижчих динамік зростання зарплати, особливо у порівнянні з іншими регіонами;
 - Хмельницька область – хоча зарплати зростали, темпи цього зростання виявилися нижчими порівняно з іншими областями.

Загалом, можна зробити висновок, що заробітні плати жінок-держслужбовців значно варіюються за регіонами, проте загальна тенденція за період 2020-2023 років вказує на зростання зарплат у більшості областей.

Таблиця 6.2

Розподіл заробітних плат чоловіків державних службовців в розрізі регіонів (гривень на рік)

Область	2020	2021	2022	2023
Вінницька	178 181	177 540	426 720	349 540
Волинська	188 174	178 989	297 286	312 994
Дніпропетровська	198 144	180 046	519 771	402 817
Донецька	221 797	205 272	483 509	446 322
Житомирська	187 065	182 068	294 544	324 418
Закарпатська	197 592	180 930	298 736	307 822
Запорізька	196 497	184 148	469 271	384 678

Івано-Франківська	185 720	180 648	296 644	312 600
Київська	255 774	289 876	463 024	423 458
Кіровоградська	185 638	174 743	387 956	328 452
Луганська	209 508	207 407	374 602	417 374
Львівська	203 033	181 192	366 244	354 833
Миколаївська	192 626	177 608	473 673	374 094
Одеська	203 978	182 986	386 504	359 958
Полтавська	185 900	178 622	377 262	347 159
Рівненська	187 620	176 723	423 054	357 786
Сумська	184 529	177 518	330 967	342 200
Тернопільська	185 510	175 755	380 960	338 469
Харківська	188 220	175 904	463 862	426 780
Херсонська	188 162	180 855	279 555	362 293
Хмельницька	184 056	183 488	330 110	333 468
Черкаська	189 800	182 051	375 006	348 408
Чернівецька	186 120	174 500	332 838	309 482
Чернігівська	192 590	177 552	371 372	347 386

Джерело: розрахунки Центру відповідно до інформації, зазначеної у деклараціях, поданих до єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування

Розподіл заробітних плат чоловіків державних службовців за регіонами відображає різноманітність у рівні оплати праці та динаміці змін, як і для жінок.

1 Регіони-лідери за середньою заробітною платою:

- Дніпропетровська область – у 2022 році має найвищу середню заробітну плату серед усіх областей (519 771 грн), але у 2023 році спостерігається її зниження;
- Київська область – показує стабільно високий рівень заробітних плат протягом всіх чотирьох років;
- Запорізька область – стабільно високі показники заробітної плати, зі значним зростанням у 2022 році.

2 Регіони з найбільш динамічним зростанням заробітної плати:

- Житомирська область – цей регіон відзначається значним зростанням заробітних плат у 2022 році;
- Миколаївська область – помітне зростання у 2022 році.

Регіони з найменшим зростанням заробітної плати:

- Херсонська область – спостерігається менше динамічне зростання заробітної плати порівняно з іншими областями;
- Тернопільська область – помірне зростання, але менше, порівняно з деякими іншими областями.

Загалом у більшості областей спостерігалось зростання заробітних плат чоловіків-держслужбовців, проте темпи цього зростання та рівень зарплати варіюються за регіонами. Важливо враховувати, що ці дані відображають лише середні показники і не враховують інших факторів, що можуть впливати на рівень оплати праці в державному секторі.

Додаток 1

Результати тестів щодо розподілу доходів у чоловіків і жінок

Тест 1

Asymptotic two-sample Kolmogorov-Smirnov test
data: data_male\$sizeIncome and data_female\$sizeIncome
D = 0.1825, p-value < 2.2e-16
alternative hypothesis: two-sided

Тест 2

Wilcoxon rank sum test with continuity correction
data: data_male\$sizeIncome and data_female\$sizeIncome
W = 6.8066e+10, p-value < 2.2e-16
alternative hypothesis: true location shift is not equal to 0

Тест 3

Welch Two Sample t-test
data: data_male\$sizeIncome and data_female\$sizeIncome
t = 166.12, df = 408446, p-value < 2.2e-16
alternative hypothesis: true difference in means is not equal to 0
95 percent confidence interval: 79788.21 81693.42
sample estimates:
mean of x mean of y
317368.2 236627.4

Дисклеймер

Дослідження створено Центром досліджень фінансової політики за підтримки ІСАР Єднання у межах проекту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства України», що реалізується ІСАР Єднання у консорціумі з Українським незалежним центром політичних досліджень (УНЦПД) та Центром демократії та верховенства права (ЦЕДЕМ) завдяки щирій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку.

